

УДК 347.6

Вікторія Маковецька,аспірант кафедри цивільного права та процесу
Харківського національного університету внутрішніх справ

ГАРАНТІЇ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА ДИТИНИ НА НАЛЕЖНЕ БАТЬКІВСЬКЕ ВИХОВАННЯ

Стаття присвячена гарантіям здійснення права дитини на належне батьківське виховання. Досліджено поняття гарантій та їх класифікацію. Зроблено висновок, що гарантії здійснення права дитини на належне батьківське виховання – це система взаємопов'язаних умов та факторів (обставин, засобів, заходів тощо), що створюються і впроваджуються у суспільне життя державою і надають малолітнім особам реальну змогу (можливість) вільно і безперешкодно реалізувати свої права, в тому числі й право на належне батьківське виховання, а також звертається до передбачених законодавством засобів захисту і відновлення цих прав у разі їх порушення. Розглянуто систему державного забезпечення права дитини на належне батьківське виховання.

Ключові слова: дитина, виховання, права дитини, батьківське виховання, права батьків, особисті немайнові права, гарантії, державне забезпечення.

Вступ. Здійснення особою своїх прав та свобод взагалі та здійснення права на належне батьківське виховання малолітніми особами зокрема прямо залежить від забезпеченості такої реалізації відповідними гарантіями. Визначена законодавством система спеціальних засобів – гарантій – є одним із ключових моментів у реалізації будь-якого права, завдяки чому стає можливим здійснення прав і свобод, їх охорона від протиправних посягань і захист від порушень. З цієї метою держава бере на себе певні зобов'язання щодо створення сприятливих умов для ефективного забезпечення прав: надавати громадянам справжні можливості для практичної реалізації ними своїх прав і свобод; охороняти права і свободи особи від можливих протиправних посягань; захищати права і свободи особи у разі їх незаконного порушення [1]. Таким чином, забезпечення прав та свобод дитини передбачає створення відповідних загальних та спеціальних гарантій для їх реалізації як системи узгоджених соціально-економічних, політичних, культурних (духовних), юридичних умов, засобів і способів, спрямованих на охорону, реалізацію та захист прав та свобод дитини, одним із яких є право на належне батьківське виховання.

Стан наукової розробленості. Питанням гарантій здійснення права на належне батьківське виховання, зокрема, займалися такі вчені, як В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков, О.І. Анатолієва, Н.М. Оніщенко, О.Ф. Скакун, Ю.С. Шемшученко, Н.М. Крестовська, В.В. Кулапов, В.С. Нерсисян, Л.М. Зілковська, О.І. Карпенко, К.Г. Волинка, С.С. Алексєєв, С.В. Несінова, М.І. Матузов, М.П. Орзіх, О.В. Зайчук, Т. Ю. Смолова, С.М. Тимченко,

М.І. Хавронюк, П. М. Рабінович, Р. А. Калужний, С.П. Коталейчук, О.П. Семітко та інші.

Метою статті є визначення сутності і змісту поняття гарантій та окреслення стану державного забезпечення здійснення права малолітньої особи на належне батьківське виховання.

Виклад основного матеріалу. Загалом слово «гарантія» походить із французької мови, де «garantie» означає «забезпечення». Гарантія – це явище, яке забезпечує досягнення певного результату (певних можливостей, закріплених у загальних і спеціальних нормативно-правових актах) [2, с. 10]. У тлумачному словнику слово «гарантія» визначається як забезпечення або застава, запевнення тощо [3, с. 344].

Натепер серед правників відсутній єдиний підхід до визначення поняття гарантій прав і свобод людини та громадянина, тому у наукових працях можна прочитати різні його тлумачення. Так, наприклад, М.В. Вітрук вважає що гарантії прав і свобод людини – це ті умови і засоби, які забезпечують їх фактичну реалізацію і надійну охорону (захист) для кожної людини [1, с. 229]. Згідно з твердженням О. І. Ткачук, термін «гарантія» застосовується для позначення умов, способів чи засобів, які дуже різноманітні за своєю природою та характером і за допомогою яких здійснюється забезпечення прав, свобод чи законних інтересів певної особи, а також забезпечення виконання покладених на цю особу обов'язків [4, с. 140]. За М.С. Строговичем, гарантії – це встановлені законом, нормами права засоби, способи, якими

охороняються і захищаються права громадян, припиняються та усуваються їх порушення, відновлюються порушені права [5, с. 27].

На думку А. С. Мордовець, гарантії являють собою соціально-політичне та юридичне явище, яке характеризує три складники: 1) пізнавальний, що дає змогу розкрити предметні теоретичні знання про об'єкт їх впливу, отримати практичні знання про соціальну й правову політику держави; 2) ідеологічний, використовуваний політичною владою як засіб пропаганди демократичних ідей всередині країни та за її межами; 3) практичний, що визнається як інструментарій юриспруденції, передумова задоволення соціальних благ, визначає гарантії як систему соціально-економічних, політичних, моральних, юридичних, організаційних передумов, умов, засобів і способів, що створюють рівні можливості особистості для здійснення своїх прав, свобод та інтересів [6, с. 128].

Розглядаючи гарантії здійснення права малолітньою особою на належне батьківське виховання, слід класифікувати їх таким чином: юридичні гарантії (закріпленні в чинній Конституції України та поточному законодавстві); інституційні (ті, що забезпечуються через спеціалізовані державні органи); міжнародно-правові (закріплені у міжнародно-правових актах).

Найбільш важливими є юридичні гарантії, що створюють фундаментальну базу для захисту суб'єктивних прав, оскільки вони забезпечені засобами правового впливу. О.С. Іоффе, зазначає, що тоді як завдяки суб'єктивному праву створюється можливість здійснення власних дій для тих осіб, яким воно надано, обов'язок, якщо він навіть обумовлює активну діяльність носія, зрештою приводить до можливості здійснення визначених дій іншими особами. Той, кому надане суб'єктивне право, може зробити певну дію в результаті здійснення відповідних дій іншими особами. Натомість той, на кого покладений обов'язок, повинен зробити визначені дії для того, щоб відповідні дії могли бути зроблені іншими особами [7, с. 56].

У свою чергу, юридичні гарантії – це «система взаємопов'язаних форм і засобів (нормативних, інституційних і процесуальних), які забезпечують належне визнання, захист і реалізацію певних прав і відповідних їм обов'язків» [8, с. 60].

У юридичній енциклопедії також дається визначення юридичних гарантії прав і свобод людини і громадянина як правових норм та інститутів, що забезпечують можливість безперешкодного здійснення прав особи, їх охорону, а в разі протиправних посягань –

захист і поновлення юридичної гарантії, встановленої Конституцією та іншими законами України [9, с. 555].

У юридичній літературі поняття «юридичні гарантії» розглядається через три концепції. Перша визначає юридичні гарантії як сукупність спеціальних правових засобів, умов, які забезпечують реалізацію прав, свобод та обов'язків людини і громадянина [10, с. 132]. Згідно з другою концепцією під юридичними гарантіями розуміють принципи та норми, які забезпечують здійснення прав і свобод шляхом належної регламентації порядку їх здійснення, а також їх охорони і захисту [11, с. 249]. Відповідно до третьої концепції юридичні гарантії є специфічним правовим засобом забезпечення, реалізації, охорони та захисту прав громадян [12, с. 40].

Юридичні, або, як їх ще визначають, спеціальні, гарантії охоплюють усі правові засоби і способи, за допомогою яких реалізуються, охороняються, захищаються права і свободи громадян, усуваються порушення прав і свобод, поновлюються порушені права [11, с. 246-247].

Так, можна наводити безліч поглядів різних науковців із приводу тлумачення поняття «гарантії» та їх класифікації, проте для досягнення мети даної статті слід дати визначення саме гарантії здійснення права малолітніх осіб на належне батьківське виховання, що, на думку автора статті, повинно тлумачитись як система взаємопов'язаних умов та факторів (обставин, засобів, заходів тощо), що створюються і впроваджуються у суспільне життя державою і надають малолітнім особам реальну змогу (можливість) вільно і безперешкодно реалізувати свої права, в тому числі й право на належне батьківське виховання, а також звертатися до передбачених законодавством засобів захисту і відновлення цих прав у разі їх порушення.

В Україні створено основні засади нормативного забезпечення прав дітей. Національні гарантії прав дитини – це юридичні засоби, які закріплені в юридичних нормах і спрямовані на реалізацію, охорону та захист прав дитини в Україні. В Україні права дитини гарантуються Конституцією України, Сімейним Кодексом (2002 р.), Законом України «Про охорону дитинства» (2001 р.) та іншими нормативно-правовими актами. З метою забезпечення належних умов для реалізації громадянських, економічних, соціальних та культурних прав дітей в Україні, беручи до уваги необхідність особливого піклування про дитину, на виконання Україною міжнародних зобов'язань у сфері прав дитини та відповідно до статті 102 Конституції України встановлено, що здійснення Президентом

України повноваження щодо забезпечення додержання конституційних прав дитини забезпечується Уповноваженим Президента України з прав дитини [13].

Сімейним кодексом України у статті 152 закріплено, що право дитини на належне батьківське виховання забезпечується системою державного контролю, що встановлюється законом. Дитина має право протиставитися неналежному виконанню батьками своїх обов'язків щодо неї. Дитина має право звернутися за захистом своїх прав та інтересів до органу опіки та піклування, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій. Дитина має право звернутися за захистом своїх прав та інтересів безпосередньо до суду, якщо вона досягла чотирнадцяти років [14].

Конституція України проголошує, що дитинство охороняється державою. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом. Встановлені основним законом положення знаходять своє відображення також у Законі України «Про охорону дитинства». Так, відповідно до статті 1 цього закону, охорона дитинства – система державних та громадських заходів, спрямованих на забезпечення повноцінного життя, всебічного виховання і розвитку дитини та захисту її прав. Основні засади охорони дитинства та державну політику у цій сфері визначає Верховна Рада України шляхом затвердження відповідних загальнодержавних програм [15].

До системи державного контролю за здійсненням батьками обов'язків щодо належного виховання дитини входять усі ті органи, що наділені будь-якими контрольними повноваженнями щодо охорони дитинства. Разом вони розглядаються як єдина система, що виконує функцію контролю за належним вихованням та утриманням дітей батьками. До неї належать: а) Міністерства та відомства; б) правоохоронні органи; в) районні, районні в містах державні адміністрації, виконавчі комітети міських, районних у містах, сільських, селищних рад; г) прокуратури.

Конвенцією ООН про права дитини наголошено, що діти мають зростати у сімейному середовищі в атмосфері щастя, любові та розуміння, а сім'ям повинні бути надані необхідні захист і підтримка [16].

Постановою Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 № 453 було затверджено Державну соціальну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року. Затвердження цієї програми дало можливість активізувати роботу із забезпечення в Україні права дитини на виховання в рідній

сім'ї, подолання бездоглядності та безпритульності дітей. Серед завдань, поставлених програмою, варто виокремити такі: 1) зміцнення системи захисту прав та інтересів дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; 2) підвищення рівня добробуту українських сімей, зокрема, за рахунок зростання доходів від трудової діяльності; 3) забезпечення догляду та виховання дітей, у тому числі дітей з інвалідністю, в сім'ях або в умовах, максимально наближених до сімейних, реформування та реорганізація інтернатних закладів; 4) посилення роботи з профілактики бездоглядності та безпритульності дітей; 5) запровадження раннього виявлення сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, та надання їм своєчасної та ефективної соціальної допомоги; 6) удосконалення соціально-педагогічної роботи з формування відповідального батьківства, сімейних цінностей у підлітків, підготовка молоді до сімейного життя; 7) створення системи ефективної профілактики та протидії домашньому насильству над дітьми; 8) активізація інформаційно-просвітницької роботи із запобігання усім формам насильства над дітьми; 9) удосконалення механізмів урахування думки дитини під час вирішення питань, що стосуються її життя; 10) залучення громадянського суспільства до вирішення питань, пов'язаних із забезпеченням найкращих інтересів дитини; 11) удосконалення співробітництва з міжнародними організаціями у сфері забезпечення прав дітей.

З метою забезпечення реалізації кожною дитиною права на виховання в сім'ї, зростання в безпечному сімейному оточенні, підвищення ефективності роботи державних органів та органів місцевого самоврядування із запобігання соціальному сирітству, вдосконалення системи надання соціальних послуг дітям і сім'ям з дітьми Указом Президента України від 22.10.2012 № 609 затверджено Національну стратегію профілактики соціального сирітства. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27.05.2013 № 419-р затверджено План заходів з реалізації Національної стратегії профілактики соціального сирітства [17].

Згідно зі статтею 12 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [18], статтею 1 Закону України «Про органи і служби для дітей та спеціальні установи для дітей» [19] та пунктом 3 Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866 [20], служби у

справах дітей є відповідними структурними підрозділами районних, районних у м. Києві та Севастополі держадміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах рад. Нині сільські, селищні ради незалежно від того, чи є вони об'єднаними територіальними громадами, чи є у їх структурі служба у справах дітей, чи передбачено штатним розписом посадову особу, повноваження якої стосуються соціального захисту дітей, мають обмежені повноваження як орган опіки та піклування (своєчасне виявлення дітей у кризовій ситуації; залучення органів вищого рівня до соціального захисту дітей; профілактична робота із сім'єю дитини, її найближчим оточенням; забезпечення житлом, покращення житлових і матеріально-побутових умов дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, тощо).

Для забезпечення соціальної роботи із сім'ями та дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги й підтримки, в Україні діє мережа центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (далі – ЦСССДМ). Станом на 01.01.2019 в Україні функціонує 692 ЦСССДМ: 25 регіональних, 464 районних, 138 міських, 31 районний у містах та 34 сільських і селищних. Соціальну роботу із сім'ями та особами, які перебувають у складних життєвих обставинах, на кінець 2015 року здійснювали 5 291 працівник ЦСССДМ, у тому числі 1 613 фахівців із соціальної роботи.

Крім того, основними напрямками діяльності мережі соціальних центрів для сім'ї, дітей та молоді є: 1) протидія домашньому насильству та торгівлі людьми; 2) сімейні форми виховання (усиновлення, опіка/піклування, прийомні сім'ї, ДБСТ); 3) допомога людям з інвалідністю; 4) допомога сім'ям внутрішньо переміщених осіб; 5) допомога людям із залежностями (алко/нарко та інші); 6) допомога людям із соціально-небезпечними хворобами; 7) допомога учасникам антитерористичної операції та членам їхніх сімей; 8) допомога сім'ям/особам, які перебувають у складних життєвих обставинах; патронат; 9) допомога дітям-сиротам; наставництво [21].

Висновки

Незважаючи на наявну систему гарантій, що забезпечують право дитини на батьківське піклування, діяльність держави у цій сфері повинна бути спрямована на постійне вдосконалення системи державного забезпечення права дитини та виховання в рідній сім'ї, подолання бездоглядності та безпритульності дітей. Серед основних завдань, які

повинні стояти перед державою слід виокремити такі: 1) удосконалення державної системи захисту прав та інтересів дітей, у тому числі дітей з інвалідністю, інтегрування їх у соціум; 2) поліпшення становища сімей з дітьми, мінімізація ризиків неналежного виховання дітей у сім'ях та вилучення з них дітей; 3) створення дружнього до дітей середовища в суспільстві відповідно до міжнародних зобов'язань; 4) забезпечення для дітей доступності до всіх видів якісної медичної допомоги починаючи з народження; 5) реалізація права кожної дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування, на виховання в сім'ї; 6) визнання пріоритету збереження для дитини біологічної сім'ї; 7) недопущення вилучення дитини з причин бідності; розвиток соціальних послуг сім'ям з дітьми й забезпечення їх доступності; 8) комплексна підготовка молоді й дорослих до відповідального батьківства.

Список використаних джерел:

1. Волинка К. Г. Забезпечення прав і свобод особи в Україні: теоретичні і практичні аспекти. *Право України*. 2000. № 11. С. 30–33.
2. Просвирнин Ю. Г. Гаранții депутатської діяльності в развитом соціалістическом обществе. Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 1982. 143 с.
3. Даль В. Толковий словарь живого великорусского языка. Москва: Рус. яз., 1981. Т. 1: А-З. 699 с.
4. Ткачук О. І. Правовий статус посадових осіб митної служби України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2008. 203 с.
5. Строгович М. С. Основные вопросы советской социалистической законности. Москва: Наука, 1966. 271 с.
6. Мордовец А. С. Гаранții прав личности: понятие и классификация. *Теория государства и права: курс лекций*. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Юрист, 2000. 728 с.
7. Иоффе О. С. Избранные труды по гражданскому праву: Из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории «хозяйственного права». Москва: Статут, 2000. 776 с.
8. Нерсесянц В. С. Система юридических гарантий прав и свобод граждан. *Социалистическое правовое государство: концепция и пути реализации*. Москва: Юрид. лит., 1990. С. 60.
9. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 1. С. 555.
10. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права людини і громадянина України. К.: Юрінком Інтер, 2004. С. 132.
11. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2004. С. 249.

12. Погорілко В.Ф., Головченко В.В., Сірий М.І. Права та свободи людини і громадянина в Україні. Київ : Ін Юре, 1997. С. 40.

13. Хасаншин А. Права дитини: юридичні гарантії забезпечення в Україні. URL : <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/20900/1/38-Khasanshin-41.pdf>

14. Сімейний кодекс : від 10.01.2002 № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст. 135.

15. Про охорону дитинства : Закон України № 2402-III у редакції від 01.01.2019. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>

16. Конвенція про права дитини : міжнародний документ від 20.11.1989. URL: <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=конвенція+оон+про+права+дитини>

17. Про Національну стратегію профілактики соціального сирітства на період до 2020 року : Указ

Президента України від 22.10.2012 № 609. URL: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/609/2012>

18. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від ід 31.08.2018, підстава – 2462-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 6. Ст. 147.

19. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 09.02.2017, підстава – 1824-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 6. Ст. 35.

20. Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини : затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>

21. Мережі соціальних центрів для сім'ї, дітей та молоді м. Києва. URL: <http://ssm.kiev.ua/пріоритетні-напрямки/>

Статья посвящена гарантиям осуществления права ребенка на надлежащее родительское воспитание. Исследовано понятие гарантий и их классификация. Сделан вывод, что гарантии осуществления права ребенка на надлежащее родительское воспитание – это система взаимосвязанных условий и факторов (обстоятельств, средств, мероприятий и т. п.), которые создаются и внедряются в общественную жизнь государством и дают малолетним лицам реальную возможность свободно и беспрепятственно реализовать свои права, в том числе и право на надлежащее родительское воспитание, а также обращаться к предусмотренным законодательством средствам защиты и восстановления этих прав в случае их нарушения. Рассмотрена система государственного обеспечения права ребенка на надлежащее родительское воспитание.

Ключевые слова: ребенок, воспитание, права ребенка, родительское воспитание, права родителей, личные неимущественные права, гарантии, государственное обеспечение.

The article is devoted to the guarantees of the realization of the right of the child to proper parental upbringing. The concept of guarantees and their classification is investigated. It is concluded that the guarantees of the implementation of the right of the child to proper parenting are a system of interconnected conditions and factors (circumstances, means, measures, etc.) that are created and implemented in the public life by the state, which gives young people a real opportunity (opportunity) freely and unhindered. to exercise their rights, including the right to proper parental education, as well as to resort to remedies provided by legislation and restoration of these rights in case of their violation. The system of state provision of the right of the child to proper parenting education is considered.

Key words: child, upbringing, child rights, parental upbringing, parental rights, personal non-property rights, guarantees, state security.